

MUZEJ
SAVREMENE
UMETNOSTI
VOJVODINE

Memorija nasilja i snovi o budućnosti

Sanja Kojić Mladenov

Francuski institut u Srbiji i Gete institut u Beogradu, u saradnji sa MSUV-om, pokrenuli su projekat *Memorija nasilja i snovi o budućnosti*, posvećen obeležavanju stogodišnjice 1. svetskog rata, sećanju na turbulentne i nasilne društveno-političke prilike, na lične traume, migracije i snove, kroz savremeni i umetnički kontekst. Projekat okuplja umetnike i umetnice iz Evrope koji kao polazište koriste 100 godina evropske istorije, bez vraćanja na „staru raspravu“ o nacionalizmu, imperijalizmu i pitanju ko je kriv. Svojim istraživanjima ukrštaju različite dimenzije, pristupe i pitanja, prošlost i sadašnjost, odnose između centara i periferija, aspekte kretanja/putovanja, migracije i egzila, kao i nove standarde u komunikaciji u savremenim lokalnim, regionalnim i evropskim dimenzijama, u vremenima u kojima je neophodno ispitivanje konstelacija i ideologija iz prošlosti zbog izgradnje položaja u multipolarnom svetu. Kroz kolektivnu umetničku praksu, van nacionalnih granica, prošlosti ili sadašnjosti, i van mentalnih stega, umetnici iz različitih pozicija i kontekstâ imaju priliku da istraže i kreiraju nove standarde međusobnog priznavanja, uvažavanja razlika, umrežavanja i strategija protiv trajne degradacije znanja i kulturnog rada.

Projekat u sebi sadrži više tematskih celina koje se međusobno prepliću ukazujući na ključne elemente koncepta. Prva je posvećena *mitologizaciji individualnog čina* i bavi se uticajima društvenog konteksta, kulturnog modela i kreiranih mitova na izgrađivanje socijalnih vrednosti pojedinaca. Problematizuje odnose unutar zajednice, podređene nasleđenim obrascima ponašanja i tradicionalno izgrađenim vrednostima. Kako se 2014. godine obeležava stogodišnjica od početka Prvog svetskog rata, taj segment je u mnogim već realizovanim umetničko-političkim

projektima u celom svetu, a naročito u Evropi, posebno zastupljen, i to kroz isticanje sarajevskog atentata i ličnosti koje su bile njegovi akteri. Akcenat je uglavnom stavljan na reinterpetaciju i kritičku analizu atentata, simboličnog događaja koji je označen kao neposredan povod izbijanja rata. Projekat *Memorija nasilja i snovi o budućnosti* ne bavi se toliko novim čitanjem istorije, već više savremenim i umetničkim kontekstima. Uključena istraživanja umetnika usmerena su ka univerzalizaciji čina ubistva i atentata ili psihoanalizi mogućih nasilnih situacija kroz lični, kritički pristup i njegovo povezivanje sa specifičnostima mestâ odakle umetnici dolaze ili na kojima realizuju svoj rad.

Drugi segment projekta bavi se *sećanjima* i odnosima kolektivnog i pojedinačnog tokom velikih socijalnih trauma, kao što je rat. Ističe pojam žrtve, ličnog i porodičnog nasuprot militarizovanog i ideološkog. Politička istorija zapostavlja poziciju žena, dece, starih i osoba sa invaliditetom, kao „nesposobnih“ za aktivnu ulogu u borbi, i samim tim *manje vrednih* u dominantnom patrijarhalnom sistemu koji veliča ulogu ratnika. Savremena umetnička istraživanja propituju pozicije moći, odnose među pojedincima i različitim marginalnim grupama, čineći probleme vidljivim i pozivajući javnost na dalju diskusiju. Jedan od prisutnih problema u koncipiranim umetničkim radovima za projekat *Memorija nasilja i snovi o budućnosti* jeste problem porodice u ratnim (ne)uslovima, kao i razbijene / razdvojene porodice, migracije, egzila i azilantstva. Nekoliko umetnika i umetnica je svojim poreklom i životom vezano za više zemalja ili trenutno živi u više gradova i područja, održavajući ili ne održavajući veze sa jednim i drugim. Identiteti mnogih su upitni i za njihovo razumevanje potreban je prethodni istraživački pristup, koji istovremeno otvara nova pitanja, kao što su: da li jezik, kultura, porodični koreni, adresa boravka i pasoš čine odlike nacionalnog *identiteta*, šta ukoliko se sve te karakteristike međusobno razlikuju i koliko su one uopšte važne? Ta razmišljanja su bitna s obzirom na to da se projekat bavi svetskim ratom, koji možemo da posmatramo i kroz promenu granica i teritorija, izmenu prirodnog i urbanog pejzaža, aspekt kretanja ljudi, mešanja stanovništva i kultura, što je rezultiralo različitim ljudskim sudbinama.

Uspostavljanje *geografskih relacija* unutar projekta je posebno naglašavano. Svaki od učesnika/ca projekta polazište za svoja istraživanja nalazi u sopstvenoj umetničkoj poziciji, medijima rada, identitetu i kontekstu okruženja. Pri koncipiranju i realizaciji dela neki su

polazište našli u društveno-političkim aspektima i ulozi koju su Beograd ili Novi Sad imali tokom Prvog svetskog rata, dok je većina krenula iz pozicije mesta u kojem žive i rade pronalazeći nove relacije (Pariz – Beograd, Beč – Sarajevo, Minhén – Novi Sad i sl.).

U projektu *Memorija nasilja i snovi o budućnosti* istaknute su ne samo geografske već i vremenske relacije, pa kroz pojedine radove umetnici ukrštaju različite dimenzije, pristupe i pitanja prošlosti i sadašnjosti, koristeći istorijske artefakte, mitove ili personalne priče, razvijajući svoju umetničku praksu kroz različite medije, kao što su: slika, skulptura, grafika, fotografija, video, film i instalacija. Treći segment vodi dijalog između umetničkog i istorijskog sadržaja, kroz *uključivanje istorijskih artefakata* (film, fotografija, objekti, dokumenti, časopisi i sl.), kao i kroz komparaciju prošlosti i sadašnjosti. Istražuje odnos umetničkih i istorijskih pozicija kroz angažovanje avangardne umetničke prakse, kao pristupa u umetnosti koji je definisao poziciju progresivnog umetnika u istoriji umetnosti. Značajno mesto na izložbi ima i segment avangardnih časopisa iz lokalne prakse, kao oblika kolektivne kritičke reakcije umetnika na društveno-političke prilike tog vremena.

Četvrti segment bavi se *projekcijom socijalne plastike*, sveobuhvatnog umetničkog dela, odnosno oblikovanja života unutar umetničkih eksperimentalnih praksi. Naglašava značaj izgrađivanja budućih pozitivnih vrednosti Evrope kroz problematizovanje zajedničke prošlosti, u kojoj je umesto dihotomije (pozitivno–negativno) naglašeno izgrađivanje mnogostrukih uglova posmatranja, kroz proširivanje i oslobađanje sopstvenih granica unutar umetnosti.

Umetnici i umetnice koji su pozvani da učestvuju u ovom projektu su već imali radove posvećene ključnim temama izložbe ili su svojim dosadašnjim umetničkim promišljanjima razvijali bliske modele rada i bili zainteresovani da se posvete realizaciji novih istraživanja. Savremena umetnička praksa, koncipirana kroz problematiku memorije nasilja, činila je polazište projekta, a kontinuiranom komunikacijom sa učesnicima izložbe projekat se razvijao i uključivao nove aktere, zainteresovane za saradnju, razmenu iskustava i znanja, a bitne za razvoj ideje projekta. Konceptijom izložbe su okupljeni umetnici i umetnice: Igor Antić (RS-FR), Igor Bošnjak (BA), *diSTRUKTURA* (Milica Miličević i Milan Bosnić, RS), Barbara Barbi Marković (RS-AT), Robert Jankuloski (MK), Jelena Jureša (RS-BE), Thomas Köner (DE-FR), Nebojša

Lazić (RS-US), Marianne Marić (FR), Anuk Miladinović (CH-DE), Radenko Milak (BA), Vessna Perunovich (RS-CA), Magali Sanheira (FR) i Selman Trtovac (RS), a u realizaciji projekta su tekstovima, filmskim programom i učešćem u razgovorima doprinos dali: Pierre Courtin – Gallery DUPLEX100m2, Sarajevo (FR-BA), Stefanie Böttcher (DE), Arion Aslani (RS), Luise Kloos (AT), Ana Ivanović (CG) i mnogi drugi.

Simbolični početak projekta čine avangardni, dadaistički umetnički časopisi kao što su: *Ma* (urednik Kassák Lajos) iz perioda Prvog svetskog rata, Budimpešta, Beč, zatim časopis *Az Út* (urednik Csuka Zoltán), realizovan neposredno nakon rata u Novom Sadu, i *Zenit* (urednik Ljubomir Micić), objavljivan nakon rata prvo u Zagrebu, a zatim u Beogradu. Ti časopisi su pripadali diskursu srednjoevropske avangardne umetničko-književne prakse, propagirali su internacionalni avangardni pokret radikalnog otklona od akademskog racionalizma, kao reakcije na duhovno-političku kulturnu i društvenu klimu, naročito zapadne i srednje Evrope. Povezivali su umetnike i umetnice iz celog regiona bez obzira na političke granice i dominantna politička opredeljenja zemalja iz kojih su delovali, progresivno šireći duh pobune protiv vladajućih zatvorenih društvenih modela.

Korišćenje filmske arhive sačuvane iz vremena 1. svetskog rata bilo je osnova rada *Rat je svuda* Igora Antića, realizovanom za projekat *Memorija nasilja i snovi o budućnosti*. Autor se opredelio za projektovanje scena sa ratišta u netipičnom ambijentu gradskih ulica, svom neposrednom okruženju, kreirajući na taj način neku vrstu zastrašujuće scenografije savremenog života koja upozorava da vojni sukobi mogu izbiti bilo gde i bilo kada. Stvarajući specifične situacije intervencijama u urbanom, javnom prostoru, koji čini njegovu svakodnevicu, autor ukršta prošlost i sadašnjost, problematizuje nasilje i naš odnos ka njemu, a takođe i istražuje percepciju i poziciju umetnosti u savremenom političko-ekonomskom kontekstu, kao što je globalno obeležavanje početka Prvog svetskog rata.

Igor Bošnjak u video-radu *If I Hadn't Done It...*, koncipiranom u kontekstu velike proslave obeležavanja godišnjice početka Prvog svetskog rata, problematizuje poziciju istorijske ličnosti, aktera atentata na Franca Ferdinanda, Gavrila Principa, subjektivnim, psihoanalitičkim pristupom. Kamerom beleži svoje kretanje ulicama Sarajeva u prvom licu, rekonstruiše događaje

i mesto zbivanja, unoseći dramaturgiju scene svojim komentarima i *timecodeom* sa vremenom koje nezaustavno prolazi. Akcija umetnika je izvedena u centralnom mestu velike proslave – Sarajevu, mestu nasilne i traumatične društvene, političke i ideološke prošlosti, u kojoj je svako ispitivanje istorijskih pozicija veoma bolno i problematično.

DiSTRUKTURA (Milica Miličević i Milan Bosnić) je prvi put u saradnji sa spisateljicom Barbarom Marković, koja živi u Beču, koncipirala i realizovala video-rad za projekat *Memorija nasilja i snovi o budućnosti*, koji se bazira na interdisciplinarnom ukrštanju njihovih zajedničkih interesovanja i dosadašnjih književno/umetničkih praksi. Video je rezultat istraživanja specifične lokacije – trga Alije Izetbegovića u Sarajevu na kojem je izvršen atentat 1914. godine, u formi tekstualne prepiske svih slovnih zapisa zabeleženih na datom mestu i u datom, savremenom trenutku. U pitanju je psihogeografska analiza urbanog pejzaža izvedena kroz specifično autorsko „kodiranje“ mesta (i vremena), prvo u formi teksta, zatim njegove oralne interpretacije i video-zapisa, krajnjeg rezultata istraživanja, koji se prezentuje javnosti kao umetničko delo.

Robert Jankuloski u radu *Ostaci memorije, 1935–2014*. koristi istorijske artefakte, studijske fotografije braće Manaki nastale u periodu posle 1. svetskog rata, na kojima su zabeleženi stanovnici Bitolja, dok se kao deo scenografije pojavljuju čaure od granata u neobičnoj ulozi ukrasnog predmeta. Kako se svojom geografskom pozicijom grad nalazio na liniji fronta bio je izložen stalnom bombardovanju različitim eksplozivnim napravama, prvo tokom balkanskih ratova, a zatim i u vreme Prvog svetskog rata. Posledice su bile potresno vidljive u razrušenim objektima i nasilju nad stanovnicima. Od pronađenih granata zlatari su izrađivali ukrasne vaze i druge utilitarne predmete, čuvali ih kao dragocenosti dostupne čak i danas na buvljacima i u privatnim kućama. Rad prikazuje direktne i indirektne posledice rata posredstvom starih fotografija i objekata – granata, ukazujući na prodor i asimilaciju ratne situacije u svakodnevni život ljudi.

Video-instalacija *Still* Jelene Jureše sastoji se od audio-snimka dečjeg hora *Princes krofne*, osnovanog 1993. tokom opsade Sarajeva, zbog omogućavanja aktivnosti kojima bi se deca radovala svake nedelje, zatim fotografije prostorije u kojoj hor održava probe u simbolično jugoslovenskom objektu zapaljenom 1992. (nedavno renoviranom), te videa zapuštene prirodne

okoline prepune otpada. Autorka se bavi simboličnim slikama Sarajeva, mesta višegodišnjeg pretrpljenog nasilja, koje nije samo u vezi sa početkom Prvog svetskog rata, već i sa sukobima prouzrokovanih raspadom Jugoslavije, devedesetih godina 20. veka, ukazujući na problem nasilja i rata uopšte u kontekstu identiteta i svakodnevice ljudi.

Thomas Köner takođe pristupa konceptu izložbe *Memorija nasilja i snovi o budućnosti* razmišljajući o nasilju uopšte, kao konstantno prisutnom problemu savremenog društva, vidljivog u svim delovima sveta, pa tako i na periferiji Buenos Ajresa. Njegov video-rad *Le Pâle Signe* odiše specifičnom atmosferom slutnje, ispunjenom zvukovima prošlosti, dečjom igrom i dalekim razgovorima koje postepeno zasenjuju crni oblaci. Način realizacije rada ukazuje na instraživački medijski pristup obrade i načina korišćenja audio-vizuelnih impulsa.

Nebojša Lazić se kroz grupu grafičkih listova bavi problemom atentata, kao prelomnog istorijskog događaja prožetog složenim političkim motivima i aspiracijama, oblika promišljenog nasilja koje ne može biti slučajno, ni banalno, ali vremenom podložno različitim tumačenjima i viđenjima. Njegov projekat *Assassinated* sastoji se od portreta osoba nad kojima je izvršen atentat, kao mitskih ikona određenog vremena, čija uloga je iznenadno prekinuta menjajući tok istorije. Među portretima se nalaze državnici, političari, političarke i umetnici iz celog sveta i različitih istorijskih perioda, među kojima su: Franc Ferdinand, Džon F. Kenedi, Zoran Đinđić, Osama bin Laden, Benazir Buto, Džon Lenon i Endi Vorhol, ukazujući na univerzalno prisustvo zločina u vremenu i prostoru.

Svoj projekat *Rose Sarajevo* Marianne Marić je realizovala tokom boravka u Sarajevu, mestu kojeg se nije sećala, a za koje ju je vezivala bolna porodična istorija, naročito sećanja na njenu tragično preminulu stariju sestru. Svojim putovanjima kroz različita mesta umetnica je beležila fotografijom prirodne predele, arhitekturu gradova, memorijalna mesta, militarističke objekte i mlade devojkice koje su je podsećale na sestru. Specifičnom arheologijom mesta, koje je prožeto traumatskim posledicama rata, sklapala je postepeno sopstvenu istoriju vezanu za porodični identitet. Veoma ličnim projektom skriveni segmenti memorije su se nadovezivali i prepoznavali.

Vessna Perunovich ličnim pristupom intimnosti doma, zebnji i mogućem stradanju, koristi svakodnevni element doma – krevet koji simbolično konstruiše od prozračnih crvenih niti koje razdire snažna testera. Element sigurnosti i stvaranja postaje njihova sušta suprotnost, mesto nasilja, zločina, straha i razaranja u instalaciji *Splitting Up* iz devedesetih godina 20. veka, reakciji umetnice na društveno-političke okolnosti u bivšoj Jugoslaviji. Instalacija ukazuje na krhkost ljudskih odnosa i porodičnih veza, izazvanu rušenjem multietničke sredine i zemlje koja je nekad bila model tolerancije, i prožetu ličnim odnosom ka porodici, emigraciji i emancipaciji u turbulentnom vremenu.

Anuk Miladinović na izložbi predstavlja dva rada. Prvi je video-rad *Ordinance*, koji se sastoji od nekoliko sekvenci različitih situacija koje se smenjuju bez naglašenog početka i kraja, kao i narativne priče koja bi ih međusobno povezala. Scene su snimljene u različitim ambijentima, stvarajući iluziju nestvarnih ili iskrivljenih situacija, u kojoj su reakcije aktera isprekidane, kao u slikama podsvesti koja izaziva nelagodnost kod posmatrača. Video stvara atmosferu psihološkog iščekivanja događaja, zbunjenosti, strepnje od nepoznatog, nervoze i straha zbog nedorečenog, snažnih emocija koje razdiru pojedince prepuštene sudbinama drugih. U drugom radu markira prostor Savamale u Beogradu i Muzeja u Novom Sadu reklamnim bilbordima postavljenim u javnom prostoru sa ilustracijom pištolja kojim je Gavrilo Princip izvršio atentat, aludirajući na moguće prisustvo „kapisle“ koja svakog časa može da eksplodira svuda.

Radenko Milak u svom projektu *Never Ending Stories* koristi stranice dnevnih novina, kao što je *The Daily Mirror*, u periodu od početka 1. svetskog rata do njegovog kraja i proslave u Londonu, ukazujući na značajne političke događaje i ličnosti. Osim atentata u Sarajevu, posebno mesto u njegovom projektu zauzima serija akvarela posvećena istraživanju jednog od ratnih kurioziteta – golubovima pismošama, koji su prenosili informacije i snimali fotografije iz vazduha specijalno osmišljenim aparatima. Autor se bavi ispitivanjem medija komunikacije tokom rata, načinima prenošenja poruka, beleženja zapisa, mogućnostima plasiranja informacija i medijskom manipulacijom, ali iz ugla savremenog analitičara koji shvata značaj komunikacije.

Selman Trtovac je svojim objektom *Crna ruka* reagovao na nasilje koje je u periodu ranih devedesetih, tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji, činilo našu svakodnevicu i koje je na specifičan način karakterisalo istorijsko-politički element nasleđa koji nas je pritiskao. Identitet slovenskih

naroda Balkana može se posmatrati kroz militarističko-ratnički kulturni kod, koji je veličao nasilje kao element pobune, borbe za slobodu, a u tom smislu je opravdavao i mitologizirao atentat. Iako se može dovesti i u kontekst Prvog svetskog rata i poslednjeg rata devedesetih godina, *Crna ruka* je izvedena kroz mnogo ličniji pristup umetnika. U pitanju je odlivak u metalu stvarne ruke jednog stvarnog ubice, do kojeg je umetnik došao nizom različitih okolnosti, pri tome insistirajući na istinitosti prilikom sprovođenja ranije ustanovljenog koncepta.

Magali Sanheira u svom radu *Fleur bleue et Rose blanche* koristi plavu i belu ružu koje u prostoru pridržava specijalna dugačka igla, nalik iglama za pravljenje ikebana. Suptilnim pristupom prostoru, multidisciplinarnim postupkom, umetnica kombinuje jednostavne elemente prožete simbolikom istorijskih događaja, ličnosti, psihologije, filozofije i književnosti, u cilju isticanja važnosti ljubavi, sna o izgubljenom raju, komunikaciji i balansu sa prirodom, kao utopističke težnje ka napretku i postizanju idealne životne ravnoteže. Sa druge strane, u pitanju je i simbolički podsetnik blizine smrti, kao stalnog bremena koje nas svakodnevno razjeda.

Projekat *Memorija nasilja i snovi o budućnosti* uključuje i segment posvećen različitim istraživanjima arhitekture sećanja, memorije mesta i situacija posmatranih iz pozicija nasleđa u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj, Italiji i Austriji, a realizovanih kroz medij dokumentarnih, eksperimentalnih i kratkih filmova. Objedinjujući koncept tih radova je projekat *Beautiful Days 1914/2014* koji predvodi *Luise Kloos* (AT), a učestvuju autori i autorke: Arion Asllani (RS), Admir Mujkić (BA), Sanjin Fazlić (BA), Igor Juran (HR), Josip Zanki (HR), Davide Skerlj (IT), Lotte Schreiber (AT), Lea Titz (AT). U njihovim istraživanjima vidljivi su različiti kritičko-analitički i psihološki pristupi memoriji Prvog svetskog rata, od korišćenja simboličnih lokaliteta, arhitekture, književnih dela do ličnih porodičnih predmeta i sećanja.

Polazeći iz različitih umetničkih pozicija, medija istraživanja, geografskih lokacija i kulturnih obrazaca umetnici i umetnice okupljeni u projektu *Memorija nasilja i snovi o budućnosti* su kroz savremeni umetnički pristup potvrdili značaj uspostavljanja novih relacija, saradnje i međusobnog dijaloga. Projekat posvećen obeležavanju stogodišnjice početka Prvog svetskog rata je tako poslužio za kreiranje nove platforme, otvorene za razmenu i komunikaciju o najrazličitijim, čak i problematičnim temama, potiskivanim i bolnim istorijama, traumatskim nasleđima i zatvorenim odnosima. Povezao je, kroz partnersku podršku Francuske i Nemačke,

većinu zemalja bivše Jugoslavije i njene susede, čime je kreirao mogućnost novih saradnji i pozitivnih odnosa.